

BORIS NIKŠIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Romi u Mađarskoj: situacija i perspektive na pragu 21. stoljeća

SAŽETAK

Autor u ovom članku razmatra položaj romske manjine u današnjoj Mađarskoj. Na početku se daje kratak pregled u kojem se sažima povijest Roma u cijeloj Europi od njihova dolaska, s osobitim obzirom na Mađarsku. Daju se općeniti podaci o jeziku i nekim kulturno-civilizacijskim osobitostima Roma u prošlosti. Nekadašnje asimilacijske težnje formulirane u ozračju prosvijećenog apsolutizma povezuju se s takvim i sličnim težnjama koje su se javile i dijelom provodile u djelo u mnogim europskim zemljama u novije doba. Posebna pozornost posvećena je ekonomskom, društvenom i obrazovnom aspektu romske problematike u Mađarskoj, a daju se i neke naznake o predodžbi koju mađarska većina ima o romskoj manjini. Do određene se mjere analizira struktura predrasuda o Romima s obzirom na društvene slojeve iz kojih dolaze. Većina podataka crpljena je iz rezultata istraživanja provedenih na romsku tematiku u Mađarskoj u posljednjih petnaestak godina. Pitanje obrazovne strukture romskog stanovništva obrađeno je ponajprije s obzirom na to koliko ona utječe na mogućnosti zapošljavanja. Slaba obrazovna struktura i nemogućnost zapošljavanja ističu se kao glavni činioci koji priječe potpunu integraciju Roma u današnje mađarsko društvo. Na koncu se analizira i uloga udruga civilnog društva u razrješavanju romske problematike, s posebnim osvrtom na striktno romske organizacije kao što su manjinske samouprave. Navode se i primjeri prodora nekih oblika suvremene masovne kulture u kolektivni kulturni identifikacijski kod romske manjine. Ti novi kulturološki elementi, pored romske tradicije koja se i dalje čuva i njeguje, pomažu većem samoosvješćivanju Roma, ali i bude interes u ostatku stanovništva koje se na taj način senzibilizira za romsku tematiku.

KLJUČNE RIJEČI: Romi, manjina, integracija, asimilacija, predrasude, diskriminacija, obrazovanje

1. Povijesni pregled

U današnje vrijeme, kad se širom Europe vode rasprave o ilegalnim useljenicima iz izvan europskih zemalja, možda nije naodmet podsjetiti na povijest i današnji položaj najstarijih europskih useljenika. Radi se, dakako, o Romima koji su se u raznim europskim zemljama pojavili u 15. stoljeću te su svugdje gdje bi se pojavili, izazivali reakcije na ljestvici od nepovjerenja pa do otvorenog neprijateljstva.

¹ I za današnje je vrijeme simptomatično da se Romi obično spominju u negativnim kontekstima, poglavito u istočnoeuropskim zemljama. Ta se činjenica može pripisati kako nešto većem stupnju kriminaliteta među nekim skupinama Roma (valja naglasiti ovo »nekim« jer Romi su, ne zaboravimo, vrlo heterogena skupina!) tako i ustaljenim i teško iskorjenjivim predrasadama. Kao primjer možemo navesti nedavne događaje u is-

Romi (Cigani²) možda su najinteresantnija narodnosna skupina na području Euroazije.³ Ono što ih odvaja od drugih skupina jest nemogućnost jasnog određenja njihova karaktera. Postoje stanovite prepreke da ih definiramo kao naciju ili narod, jer se zbog velike raspršenosti u njih nije uspjela formirati svijest o zajedništvu (premda nije isključeno da bi se u budućnosti to moglo promijeniti).⁴ Svugdje su manjina, jer žive u okruženju drugih naroda, ali se ipak ne mogu nazvati nacionalnom (narodnosnom) manjinom budući da nemaju neku matičnu državu na koju bi se mogli pozivati.⁵ Stoga je najbliže određenje koje se može dati Romima, pojam etničke skupine. Način života, očuvan izvorni jezik i neke »rasne« razlike obično su temeljne značajke prema kojima se određuje tko je Rom a tko nije, u odnosu na pripadnike domicilnog naroda, premda često nedostaje neki od tih činilaca.⁶

U današnjem globaliziranom svijetu pitanju Roma pridaje se sve veća pažnja. O tome svjedoči pojačan interes za njih od strane raznih međunarodnih organizacija i nevladinih udruga.⁷ Romi su se prvi put politički afirmirali na razini Europske Unije

točnoj Slovačkoj (početkom ožujka 2004.) kada su Romi, prosvjedujući zbog smanjenja socijalne pomoći krenuli u pljenidbu trgovina (vidi: *Vjesnik*, 3. ožujka 2004.), ili pak međimurski slučaj »segregacije« (Držimurec-Strelec).

² Riječ »Ciganin« danas se smatra pogrdom i uglavnom je izbačena iz »politički korektn« diskusije o ovoj tematici. Valja ipak napomenuti da je riječ o najstarijem i najraširenijem nazivu za ovu skupinu. Navodno potječe od grčke riječi *Athinganoi* (»nedodirljivi«), a pojavljuje se u mnogim europskim jezicima (njem. *Zigeuner*, franc. *Tsiganes*, mađ. *Cigány*, tal. *Zingaro*, tur. *Çingene*). Osim tog naziva javljaju se i drugi. U Francuskoj npr. Rome zovu i *Bohémiens*, što ukazuje na moguće podrijetlo nekih pripadnika tog etnika iz Češke (stare Bohemije). Rezultat stare predodžbe prema kojoj Romi potječu iz Egipta jest naziv »Egipćani« koji se javlja u nekoliko jezičnih inačica u europskim zemljama: franc. *Gitans*, španj. *Gitanos*, engl. *Gypsies*, starohrv. *Jeđupci*. Na Kosovu čak postoji skupina Roma koji se službeno deklariraju kao »Egipćani«. Naziv *Rom* (množina *Roma*) potječe iz romskog jezika i znači »čovjek«. U ovom tekstu dosljedno ćemo se služiti riječju »Rom«, prvenstveno zato što je Svjetski kongres Roma (London, 1970.) odlučio da će ubuduće službeno upotrebljavati taj naziv, premda želimo upozoriti da je u mađarskoj literaturi, a i u mađarskom javnom životu, još uvijek u širokoj uporabi riječ *Cigány* (množ. *Cigányok*) te se uopće ne smatra toliko uvredljivom kao kod nas riječ »Ciganin« (u Mađarskoj je prihvaćaju i sami Romi). Stoga se može reći da je mađarska riječ *Cigány* značenjski ekvivalent našoj »Rom«, pa ćemo je dosljedno tako i prevoditi pri citiranju mađarskih izvora.

³ Romi, osim na području Europe (»zapadne« i »istočne«), žive još i u Turskoj, Egiptu, Siriji i Armeniji, a ima ih i na američkom kontinentu.

⁴ U pojedinim romskim zajednicama, međutim, postoji fenomen da njihovi pripadnici dijele cijeli svijet na »nas« i »njih« (sve ostale), slično Židovima.

⁵ Činjenica da izvorno potječu iz Indije, ne igra u ovom slučaju nekakvu važniju ulogu, premda je zamjetno da se zadnjih desetljeća indijski znanstvenici (sociolozi i sl.) sve više interesiraju za Rome.

⁶ »Rasne« i rasističke predodžbe o Romima često nemaju podlogu u stvarnosti (npr. pučki stereotip »crn kao Ciganin«). Naime, premda izvorno Romi pripadaju tamnijem rasnom tipu (crna kosa i oči, tamnija koža) i veći dio ih je i danas takav, u Europi žive čak i plavokosi Romi. Tako Stjepo Mijović-Kočan (*Vjesnik*, 3. ožujka 2004., rubrika »Stajališta«) iznoseći svoje gledanje »međimurskog slučaja« ismijava novinarku *Novog lista*, koja je u jednom članku govorila o »malim garavim glavicama«. Kočan tvrdi (a kaže da je tamo i živio pa zna) da je barem polovica Roma iz dotičnog međimurskog mjesta plavokosa!

⁷ Tarja Halonen, finska predsjednica, u govoru održanom 24. siječnja 2001. u Strasbourgu na Parlamentarnoj skupštini Europskog vijeća Rome je nazvala »paneuropskom manjinom« te naznačila potrebu da se na europskoj razini utemelji konzultativno tijelo koje bi se bavilo pitanjima te manjine.

2004., na europskim izborima u lipnju, kada je u Europski parlament izabrana romska kandidatkinja iz Mađarske, Lívía Járóka, s liste stranke FIDESZ (desni centar). Zbog svoje raspršenosti po raznim zemljama Romi su, može se reći, globalizirana skupina. Štoviše, može se ustvrditi da su bili pioniri globalizacije jer su se prvi širili preko granica država, premještali se, selili na druga mjesta, ali i vraćali u predjele u kojima su ranije boravili. To, međutim, nije bila samo njihova značajka. I neki drugi narodi kao Židovi, Grci i Armenci (trgovačke kolonije) na sličan su način često mijenjali boravište.

Još nije ustanovljen razlog ili povod koji je Rome potaknuo na iseljavanje iz Indije, preko Perzije, Sirije i Egipta, pa sve do Armenije, Anatolije i na koncu Zapadne Europe. Da Romi potječu iz Indije, danas se smatra utvrđenom činjenicom (Tomka, 1983). Najbolji je dokaz tomu romski jezik (*romani čhib*) za koji je nedvojbeno utvrđeno da spada u skupinu sjevernoindijskih, »arijskih« jezika te je srodan s hindskim, gudžaratskim i pandžapskim. Ta se srodnost očituje kako u rječničkom blagu tako i u morfološkim značajkama. *Romani* se, međutim, zbog činjenice da je uvijek bio jezik manjine u inojezičnoj sredini, toliko »iskvario« pod utjecajem većinskog jezika sredine, da su nastale brojne njegove varijante (Szegő, 1983a). Zbog nepostojanja pismenosti (dok s druge strane postoji vrlo bogata usmena književna tradicija na romskom jeziku), taj je jezik bio prisiljen preuzimati riječi (lekseme) iz jezika sredine, pa se stoga danas primjerice Rom iz Mađarske i Rom iz Engleske gotovo uopće ne razumiju ako svaki od njih govori svojom inačicom *romanija*. Idiom onog prvog prepun je riječi-posuđenica iz mađarskoga, a onaj drugi govori jezikom u kojem je svaka druga riječ posuđenica iz engleskoga. Općenito govoreći, u romskome se osjeća utjecaj grčkog jezika (čak i u nekim morfološkim značajkama), što je i razumljivo ako se uzme u obzir činjenica da su Romi jedno vrijeme boravili na grčkome jezičnom području.

Romi se u Europi javljaju u 15. stoljeću, s tim da je njihova nazočnost posvjedočena na području Bizantskog Carstva i južnih dijelova Balkana već u 13. i 14. stoljeću. Odatle se šire prema sjeveru i zapadu, da bi na koncu dospjeli sve do zemalja kao što su Irska i Švedska. Tijekom druge polovice 15. stoljeća mnogobrojni izvori širom Europe svjedoče o pojavi toga tadašnjim ljudima vrlo čudnog naroda. Romi tada lutaju Europom u manjim zajednicama, od grada do grada, od zemlje do zemlje, ali nisu nigdje baš dobrodošli. Njihov lutalački način života i »egzotičan« izgled čine ih sumnjivima za mnoge. Neki ih čak drže turskim uhodama. Oni se pak služe raznim lukavstvima da bi skupili novac: primjerice građanima raznih gradova pokazuju tobožnju povelju njemačko-rimskog cara Sigismunda Luksemburškog, kojom im se dopušta slobodan prolaz. Izmišljaju i priču o »prokletom narodu« koji je osuđen lutati svijetom zato jer su njegovi davni preci okrali Isusove stvari na križu, pa sada skupljaju novac da otiđu u hodočašće u Jeruzalem i tako se iskupe zbog toga grijeha (Nagy, 1998). Stoga su ih ponegdje zvali i hodočasnicima. Mnogi Romi tada se bave vraćanjem i sličnim djelatnostima, a budući da nisu pretjerano revni u obavljanju vjerskih obreda, javlja se optužba da su pogani. Zbog te optužbe došlo je do progona Roma iz nekoliko europskih kraljevstava, što pomalo nalikuje izgonu Židova i muslimana iz Španjolske krajem 15. stoljeća. Ostaje činjenica da Romi nikada nisu pridavali veću važnost religiji, te su je bez problema mijenjali mijenjajući države, ako je u drugoj državi bila druga vladajuća vjera.

Tijekom nekoliko stoljeća način života Roma i njihova specifična društvena organizacija, o kojoj ovdje nećemo pisati jer je to kompleksna tema, ne mijenjaju se mnogo (Szegő, 1983b). Na području Zapadne Europe ostaju marginalna društvena skupina koja često pribjegava kriminalu da bi mogla preživjeti. U romsku se zajednicu čak infiltriraju i kriminalni elementi iz redova domicilnih naroda, koji se na taj način skrivaju od predstavnika zakona. Sve to pridonosi vrlo lošem ugledu Roma u očima naroda dotične sredine. No, baš ono zbog čega neki mrze i preziru Rome, u drugih izaziva neku vrstu divljenja, čak i zavisti. Uz Rome se vežu razne legende, lutalački način života nadahnjuje pisce i umjetnike, postaju pojam slobode i neovisnosti, a njihovo bavljenje vradžbinama i magijom vodi uvjerenju da raspolažu i nadnaravnim moćima. Francuski pisac Prosper Mérimée (prva polovina 19. stoljeća), kojeg možemo smatrati jednim od prvih romologa, piše pripovijetku *Carmen*, s andaluzijskom Romkinjom kao glavnim likom, te ta priča postaje vrlo popularna, posebice putem operne obrade Georgesa Bizeta.

U Istočnoj Europi Romi su se više »društveno prilagodili« u razdoblju ranog novog vijeka. Veći dio njih čuva svoj lutalački način života, ali se bave raznim djelatnostima od kojih koristi ima lokalno, uglavnom još ruralno društvo. Romi se često bave uslužnim djelatnostima, kao što su trgovina (osobito konjima), sakupljanje starog željeza, perja ili vune, a često su i kovači i potkivači konja. Dio Roma uspjeli su za sebe vezati feudalci. Na primjer, Romi su u Moldaviji i Vlaškoj sve do druge polovice 19. stoljeća bili kmetovi ili robovi rumunjskih plemića. Ta se situacija mijenja od Berlinskoga kongresa, kada dobivaju slobodu, i to pod pritiskom velikih sila, koje su to pitanje istaknule kao jedan od glavnih uvjeta za priznanje novostvorene kraljevine Rumunjske. Oslobođenje rumunjskih Roma dovodi do njihove masovne migracije u susjedne zemlje.

Sredinom 18. stoljeća u zemljama Habsburške Monarhije carica Marija Terezija u duhu prosvijećenog apsolutizma želi postići društvenu integraciju Roma. U okviru toga donosi se niz mjera, kao što je zabrana lutalačkog života, poticanje bavljenja poljoprivredom, zabrana naziva »Ciganin«, čak i zabrana uporabe romskog jezika. Te su mjere (koje su nespojive s današnjim duhom vremena) imale samo djelomičan uspjeh, i to kod manjeg dijela Roma. Vlasti su u provedbi mjera ponekad pribjegavale i nasilnim radnjama, primjerice otimanju romske djece od roditelja (Szegő, 1983b). Romi koji su prisiljeni na sjedilački način života često se počinju baviti glazbom, sviranjem i pjevanjem za razne prigode (vjenčanja, sprovodi itd.), na što ih između ostalog potiče i država, pa odatle potječe fenomen popularnih »ciganskih svirača« u krčmama i kavanama.

Mnogi se istraživači tijekom 19. stoljeća počinju interesirati za Rome: etnolozi istražuju njihove običaje i način života, povjesničari pokušavaju proniknuti u historijski tijek njihovih seoba, lingvisti proučavaju romski jezik. Romologija (ciganologija) za sobom već ima impresivnu bibliografiju (Vágh, 1983). Među mnogima ovdje spomenimo mađarskog aristokrata grofa Josipa Habsburškog (iz mađarske grane Habsburgovaca) koji je u 19. stoljeću radio istraživanja među Romima i sastavio jednu od prvih gramatika romskog jezika.

Romsko pitanje sve se više zaoštava u 20. stoljeću, stoga što moderni način života i funkcioniranje države, koje podrazumijeva da sve bude uređeno i pod nadzorom,

ne toleriraju postojanje neke tako »egzotične« i neuhvatljive skupine. Tijekom Drugoga svjetskog rata u nacističkoj Njemačkoj Rome odvođe u koncentracijske logore, gdje su mnogi ubijeni ili umiru od teških životnih uvjeta. Od uništenja su pošteđene samo dvije skupine njemačkih Roma, Sinti i Laleri, za koje je Himmler »utvrdio« da pripadaju čistom arijskom tipu⁸ (Szőnyi, 1983).

Pitanje Roma do danas ostaje na dnevnom redu. Istočnoeuropski komunizam od Roma je često pokušavao napraviti proletere zapošljavajući ih u lokalnim industrijskim pogonima i dijeleći im stanove. Tako se privremeno riješio dio problema. Međutim, slom tog sustava nakon 1990. i propast mnogih od tih socijalističkih pogona vratio je stvari na nekim područjima na početak. Dobar dio Roma još živi u improviziranim naseljima.

2. Romi u današnjoj Mađarskoj

Ovdje ćemo pobliže ispitati situaciju Roma koji žive u Mađarskoj. Radi se o jednoj među europskim zemljama u kojima živi najveći broj Roma. Druge zemlje sa značajnijim brojem Roma jesu Rumunjska (navodno 12% stanovništva), Slovačka, Srbija i Crna Gora, Španjolska, Njemačka i Velika Britanija, ali ih ponešto ima u svim europskim zemljama, te Turskoj i Rusiji.

Što se tiče Mađarske, tu dolazimo do pitanja, a ono nipošto nije ograničeno samo na Mađarsku, o tome koga uopće treba smatrati Romom. Premda većina istraživača Romima načelno smatra one koji se *sami* takvima osjećaju, u posljednjim desetljećima kod nekih proučavatelja Roma u Mađarskoj uvriježila se koncepcija da se kod određenja Roma kao mjerodavno uzima stanovište okoline (Kemény, Havas, Kertesi, 1996). Neki su drugi (Neményi, 2000) ustvrdili da se, ukoliko neko istraživanje ispituje Rome samo na temelju etničkih ili socijalnih činilaca, iz te skupine onda nužno isključuju pripadnici inteligencije i srednjeg staleža.⁹

Ugrubo se može reći da se po jezičnom kriteriju mađarski Romi dijele na tri skupine. Prvu skupinu, a njih ima i najviše, sačinjavaju *romungro*. Radi se o Romima koji su se jezično asimilirali, tj. govore mađarski, ali su i dalje sačuvali neke značajke

⁸ Ako zavrismo u povijest Roma, uvidjet ćemo sav apsurd takvih »rasnih« podjela. Naime Arijevi (ili Arijevci) bili su davni stanovnici sjeverne Indije, koji su to područje osvojili došavši sa sjevera i pokorivši domicilno (dravidsko?) stanovništvo. Stari *ārya*, kako ih nazivaju Vede, bili su govornici indoeuropskog jezika (ili više bliskih dijalekata), koji se nalazio u daljnjem srodstvu sa slavenskom, germanskom, keltskom, baltičkom i drugim jezičnim porodicama. To je poslužilo kao podloga da se naziv »Arijac« u mitologiji rasnih teorija u Europi na kraju 19. i početkom 20. stoljeća počne upotrebljavati za bijelu, europsku rasu, budući da se pretpostavlja da su bijeli Arijevi pridošli sa sjevera pokorili domaće crne Dravide, koje su jezično (na sjeveru, ali ne i na jugu) asimilirali, ali se ujedno i pomiješali s njima i tako i sami »potamnili«. Potomci tih starih Arijeva i danas žive u sjevernoj Indiji i govore niz međusobno srodnih indoeuropskih jezika, a iz tog područja dolaze i Romi (kao i njihov jezik), koji onda, po tome, imaju više prava nazivati se »Arij(ev)-cima« nego mnogi europski narodi!

⁹ Stereotipno viđenje Roma u Mađarskoj obilježeno je predodžbom o nužnom siromaštvu, zaostalosti, ali i kriminalu. Za Rome se još kaže i da imaju natprosječno više djece u obiteljima. Takve predrasude, međutim, nisu specifične samo za Mađarsku.

svojem tradicionalnog života, žive u zajednicima, a i okolina ih smatra Romima. Oni sami sebe često zovi i *muzikus cigányok* (»Cigani-muzikaši«) premda ih se većina danas više ne bavi glazbom (ciganski su svirači u izumiranju). Druga skupina su Romi koje zovu *lovarima*, a oni govore romskim jezikom, odnosno jednom njegovom varijantom.¹⁰ Lovare nekad nazivaju i *oláh cigányok* (»vlaški Cigani«) jer ih se velik dio tijekom 19. stoljeća doselio iz Vlaške. Treća skupina su *beaši*. Radi se o Romima koji su se doselili s područja današnje Rumunjske krajem 19. i početkom 20. stoljeća, a govore jednom varijantom rumunjskog jezika (ne treba ih miješati s »vlaškim Ciganima« koji govore lovari, premda beaše ponekad tako zove okolina zbog njihova rumunjskog, »vlaškog«, jezika, što dodatno pojačava terminološku zbrku!)¹¹ Zanimljivo je zamijetiti da mađarski beaši sebe ne zovu ni Romima ni Ciganima, ali ih okolina takvima smatra i zove. Beaši se sami oštro dijele na dvije skupine: *muncsán* (»brdski«) i *argyelán* (»šumski«).

O tome koliko Roma ima u Mađarskoj, postoje dvojbe. Na temelju popisa stanovništva iz 2001. neki su istraživači došli do postotka od 4,69% Roma u cjelokupnom stanovništvu Republike Mađarske, koja pak ima oko 10,5 milijuna stanovnika (Havas, Kemény, 1995: 3). Drugi su došli do drukčijih rezultata, no postotak se kreće između 3,5 i 6%.

3. Slika o Romima u mađarskom društvu

Kada se govori o Romima u Mađarskoj, ne može se izbjeći tema predrasuda odnosno stavova prema toj skupini. Istraživanja Guyja Lázára o mađarskom nacionalnom identitetu pokazala su da se slika o Romima u mađarskom društvu čvrsto veže uz sliku koju Mađari imaju o samima sebi. Romima je u slici o samom sebi pripala uloga negativne referencije, smatraju se apsolutno različitim i »vanjskom« skupinom (Lázár, 1987, 1992). Većina ispitanika složila se s paušalnom tvrdnjom da se »Romi nikada neće uklopiti u mađarsko društvo«.

U svibnju 1996. širom Mađarske provedeno je istraživanje o građanskoj kulturi na temelju uzorka od 2610 učenika srednjih škola (Szabó, Örkény, 1998). Istraživači su u svakom tematskom dijelu posebno ispitivali razinu znanja, osjećaja i vrijednosti. Vrlo važan dio ispitivanja sačinjavao je prikaz stavova prema Romima, tj. ispitivači su promatrali strukturu predrasuda prema Romima u pojedinim vrstama škola. Ustanovilo se da su učenici strukovnih srednjih škola »skloni sirovim, radikalnim i neposredno diskriminativnim očitovanjima o Romima, dok se u krugu gimnazijalaca nailazilo na rafiniranije vrste *salonskih predrasuda*« (Szabó, Örkény, 1998: 195). Takvi se rezultati

¹⁰ Jezik *lovari* (mađarska inačica svjetski raširenog romskog jezika) nije jedinstven, već se dijeli na nekoliko dijalekata. U posljednje se vrijeme čine pokušaji njegove standardizacije. Odnedavno je uveden kao jezik iz kojeg se može polagati državni ispit u Centru za dopunsko jezično obrazovanje (ITK, otprilike odgovara našoj »Varšavskoj«) u Budimpešti, te se može dobiti diploma iz znanja lovarija, kao što se dobiva diploma iz znanja engleskog ili njemačkog. Krajem 2003. dovršen je i prijevod *Novog zavjeta* na lovariju. Pri Sveučilištu Janusa Pannonijusa u Pečuhu od 2000. godine postoji dopunski studij romologije, na kojem se uče oba romska jezika Mađarske, kao i povijest, običaji i druge stvari vezane uz Rome.

¹¹ Skupine beaša žive i u Hrvatskoj, u Međimurju i Baranji. Na nekim područjima Balkana zovu ih i Karavlasima.

mogu pripisati činjenici da je neposredni doticaj s Romima u slučaju učenika strukovnih škola češći, što ne mora nužno značiti da dolaze u kontakt s romskim učenicima, nego samo to da dolaze iz obitelji »nižih« društvenih slojeva, koje češće žive u blizini Roma. Jedno drugo istraživanje, provedeno u nekoliko mađarskih regija i među stanovništvom raznih dobnih skupina i različite razine obrazovanja, pokazalo je da je razina prisutnosti predrasuda prema Romima obrnuto proporcionalna razini obrazovanja ispitanika (Murányi, 1998: 139). Godine 1995. izvršeno je istraživanje po srednjim školama, pri čemu se pazilo da ispitanici budu iz različitih obiteljsko-društvenih pozadina. Anketeta se bavila stavovima, ne samo prema Romima, nego općenito prema svim skupinama koje se smatraju »marginalnima«. Prema rezultatima reklo bi se da predrasude nisu u značajnijoj mjeri nazočne među mladima (Barcy, Diósi, Rudas, 1996). Iz drugih ispitivanja pak proizlazi da konsenzus današnje generacije mladih postoji, ako ni u čemu drugome, onda po pitanju Roma, i to negativan konsenzus (Ligeti, 2000 i 2001).

Zaklada Kurta Lewina vršila je između studenog 1999. i svibnja 2000. anketno i neposredno istraživanje u srednjim školama Pečuha. Istraživanje se ticalo razvijenosti demokratske kulture u učenika, pri čemu se za glavni pokazatelj te kulture uzimao odnos prema drugoj skupini. Zaklada je odlučila objaviti samo one podatke koji su se odnosili na stav o Romima. Jedno od pitanja u anketi odnosilo se na to koga ispitanik smatra Romom. Odgovori su bili ovakvi: onoga koga okolina takvim smatra – 4,2%; onoga koji se sam deklarira kao Rom – 37,1%; onoga koji ima tamniju kožu – 8,0%; onoga koji govori romskim jezikom – 3,5%; onoga koji živi romskim načinom života – 29,3%; »ne mogu odrediti« - 12,6%; onoga koji se rodio kao Rom – 5,3%. Takvi rezultati svjedoče o stanovitom stupnju tolerancije jer relativna većina ispitanika (37,1%) iskazuje stav da štuje svačije individualno opredjeljenje o tome osjeća li se Romom ili ne.

4. Obrazovanje

Niska razina obrazovanosti Roma nije samo problem Mađarske, nego se s tim fenomenom susreću i mnoge druge europske države. Nedostatak znanja često je prepreka za zdrav životni stil, kao i za uklapanje u svijet rada i normalan društveni život (Simon, 2001). Uzroci toga također su slični u mnogim europskim državama: riječ je o nedostatnom poznavanju obrazovnog jezika sredine, nevoljnosti da se djeca šalju u školu (ako bi za to vrijeme mogla obavljati neke druge, za zajednicu »korisnije« djelatnosti), a često i o siromaštvu obitelji, ako govorimo sa stanovišta romske zajednice. Sa strane sredine u kojoj Romi žive problemi često leže u nedovoljnom poznavanju romske kulture, nedostatku dječjih vrtića za Rome, školskoj segregaciji i ne baš prijateljskom odnosu okoline prema romskoj djeci (Simon, 2001). Susljedno tomu, vrlo malo Roma završi i bilo kakav fakultet. Navedimo neke podatke radi ilustracije: udio visokoobrazovanih u Bugarskoj iznosi 20,2%, dok je među Romima taj postotak samo 0,9% (Tomova, 1995); u Sloveniji je situacija da samo četvrtina romske djece upisane u školu redovito pohađa nastavu, dok ih trećina uopće ne idu u školu (Szilágyi, 1996); u Češkoj ima područja u kojima samo 5% romske djece završi osnovnu školu (Patrin, 2000); u Poljskoj većina romske djece napušta školu s dvanaest godina, a česta je nepismenost i među odraslim Romima (»Romanies (Gypsies) in Poland«, 1994). U ne-

kim zemljama smislili su primjerena rješenja za taj problem. U Španjolskoj je sastavljena mreža »pomoćnih učitelja« koji drže zatvorene tečajeve u osnovnim školama, a uvedeni su i izvanškolski programi s ciljem upoznavanja romske kulture. Irska i grčka vlada pokrenule su potporne programe za romsku djecu. Ponekad nazočnost romskih učitelja povećava osjećaj sigurnosti u romske djece i pridonosi boljem uspjehu u školi. Takva rješenja već se iskušavaju u Češkoj (*Report on the Situation...*, 2000.)

Međuresorno povjerenstvo za Rome pri mađarskoj vladi sastavilo je plan za poboljšanje razine obrazovanosti Roma u državi. Kao najvažnije ideje vodilje navedeni su »kompenzacija društvenog zaostajanja, ojačavanje manjinskog identiteta pomoću odgovarajućih mjera, a sve to u cilju prevencije i sprečavanja trendova prema segregaciji«. Neki od najvažnijih dugoročnih i kratkoročnih ciljeva jesu: omogućavanje trogodišnjeg predškolskog odgoja svima; prestanak diskriminacije koja se događa premještanjem romske djece u posebne škole; povećanje šansa za daljnje obrazovanje u srednjim školama; stvaranje uvjeta za stručno obrazovanje u skladu sa zahtjevima tržišta; potpora jačanju romskog intelektualnog staleža uz povećanje sudjelovanja Roma u visokom obrazovanju; razvijanje obrazovanja i dopunskog obrazovanja učitelja u cilju smanjenja negativne diskriminacije kojoj su Romi izloženi (Cigányügyi Tárcaközi Bizottság, 2001).

Do 1961. samo mali dio romske djece završavao je obvezatnih osam razreda osnovne škole. Stoga je tadašnja Mađarska socijalistička radnička partija donijela odluke koje su trebale riješiti taj problem, slijedom čega je naglo skočio broj romske djece koja idu u školu. Međutim, to ni izdaleka nije riješilo problem. Istraživanje provedeno 1971. pokazalo je da je svega četvrtina Roma od 20 do 24 godine završila osnovnu školu, dok od djece mlađe od 14 godina četiri petine uopće nije išlo u školu. Romska djeca, ako su išla u školu, išla su obično u segregirane posebne škole ili odvojene razrede, koji su po svojoj opremljenosti uvelike zaostajali za običnim školama i razredima. Stoga te »pomoćne škole«, kako su ih obično nazivali, nisu bile u stanju ispuniti temeljnu funkciju, a ta je bila da omoguće naknadno uključenje učenika u heterogene razrede. Godine 1985. ukinute su »pomoćne škole«, ali su i dalje ostali odvojeni razredi. Ipak je većina romske djece tijekom devedesetih završila osnovnu školu, ali i dalje ostaje problem prelaska u srednju školu. Tu se situacija neznatno popravila.

Rezultat niske obrazovanosti romske populacije jest i skokovit rast nezaposlenosti među Romima u razdoblju tranzicije nakon socijalizma (Kertesi, 1995).

Razina jezične obrazovanosti i kompetencije ponekad je razlog koji priječi nesmetano uključenje romske djece u obrazovni sustav. Radi se o dvije vrste prepreka: u prvom slučaju radi se o djeci koja kod kuće s roditeljima govore samo lovari ili beaš, pa stoga pri polasku u školu malo znaju ili uopće ne znaju mađarski, dok je u drugom slučaju riječ o tome da je romskom djetetu materinski jezik mađarski, ali ga je u predškolskoj dobi naučilo vrlo slabo zbog niske obrazovne razine roditelja. U tom slučaju radi se o jeziku koji je ograničen isključivo na sferu strogo svakodnevnog života, što otežava razumijevanje »apstraktnijih« sadržaja koji se javljaju skoro od prvih dana školovanja. Taj problem, doduše, nije ograničen samo na romsku populaciju, nego se javlja i u druge djece koja dolaze iz socijalno ugroženih i loše obrazovanih obitelji. Kako

su romske obitelji u puno većem postotku socijalno ugrožene i s roditeljima niske obrazovne razine, taj je fenomen u romske djece češći nego u druge. Primijećeno je da što je veća obrazovna razina roditelja, to oni više rade s djecom u predškolskoj dobi da bi ih pripremili za školovanje. Ulogu igraju i materijalne prilike, jer one omogućuju roditeljima da djeci kupe više pomoćnih sredstava za učenje temeljnih sadržaja budućega školskog programa (brojke, slova i sl.), a ne treba zaboraviti ni na činilac vrtića (»predškolskog odgoja«), u koji romska djeca većinom ne idu.

Što se tiče jezika, do sada nije provedeno sveobuhvatno znanstveno istraživanje na području jezika i kulture te stoga nedostaje podataka o tome u kolikoj mjeri Romi razumiju, govore i unutar obitelji mlađim naraštajima prenose pojedine romske jezike, kao i o tome bi li željeli da se njihovi jezici predaju u školama. Ipak je provedeno jedno istraživanje o jezičnoj socijalizaciji i o jezičnom hendikepu koji proizlazi iz nje. Istraživač je ukazao na to da nedostatak pismenosti unutar obitelji i osebujna pravila jezične socijalizacije otežavaju razumijevanje obrazovnog jezika i komunikacije na njemu. Ovdje se pak ne radi ponajprije o slučajevima materinskog jezika različitog od mađarskoga i slijedom toga o manjkavu znanju mađarskoga, nego o slučajevima gdje je mađarski materinski jezik romskoj djeci, ali ona dolaze iz obitelji nepovoljna društvenog statusa te je stoga jezična kompetencija umanjena i jezik koji su naučili kod kuće bitno odstupa od standardnoga, što otežava kvalitetno uklapanje te djece u obrazovni sustav (Réger, 1990).

Postoji problem što mnoga romska djeca ne idu u školu. Ako i idu, onda idu u »segregirane« razrede ili, obično, neredovito (Havas, Kemény, Liskó, 2001). Ipak, od sredine devedesetih godina na tom se području osjeća pozitivan trend te se može reći da oko trećine romske djece završi školovanje koje je predviđeno do 16. godine života, što se smatra priličnim uspjehom ako se uzme u obzir ranija, mnogo nepovoljnija situacija. Vlada i nevladine organizacije ulažu napore da se još više popravi ta situacija.

Tendencija formiranja čistih romskih razreda ima negativnu posljednicu da se u takvim razredima (negdje i cijelim školama) primjenjuju mnogo lakši programi i snižavaju se kriteriji, pa djeca koja idu u takve razrede nužno zaostaju za svojim vršnjacima. Obično se učitelji u romske razrede šalju »po kazni«, jer najčešće na ta radna mjesta ne želi nitko, pa se onamo šalju ionako »problematični pedagoški radnici« (Liskó, 2001).

Jedan je od problema i taj što su sve do kraja osamdesetih romska djeca koja bi završila osnovnu školu u najvećem broju slučajeva odabirala daljnje obrazovanje u stručnim srednjim školama koje su izravno pripremale za rad. Temelj za takvo obrazovanje bilo je socijalističko tvorničko gospodarstvo. Nakon njegova sloma nestala je i potreba za velikim dijelom stručnog obrazovanja te su stoga znanja stečena u takvim školama postala bezvrijedna sa stanovišta tržišta rada. Dodatnu teškoću predstavlja i to što veći dio Roma živi u slabije razvijenim krajevima Mađarske, gdje ionako nema puno radnih mjesta na raspolaganju, pa sve to pitanje nezaposlenosti među romskom populacijom čini još akutnijim (Liskó, 1997).

Samo mali dio Roma dopijeva u srednje škole koje završavaju maturom. Da bi se razriješio taj problem, primjenjuju se dva alternativna rješenja. Jedno je stvaranje

manjinskih gimnazija za Rome. Primjer za to je gimnazija »Mahatma Gandhi« iz Pečuha koja školuje mnogu romsku djecu s područja južne Mađarske, kao i stručna škola »Kalyi Jag« koja prima učenike iz romskih siromašnih četvrti unutar Budimpešte i nudi im stručno obrazovanje. Drugo su moguće rješenje institucije koje se trude djelovati po multikulturalnom obrascu, od kojih valja izdvojiti srednju školu »Hegedűs T. András«. Program te škole i djelovanje koncipirani su tako da teže suradnji i prožimanju romske kulture i kulture okoline, a provode se u ciljnim skupinama romskih učenika iz loših socijalnih prilika i neromskih učenika. Učenici se obrazuju u raznim smjerovima (uključujući i obrazovanje koje završava maturom), s tim da je u težištu programa učenje romskog jezika i kulture.

U primjere »afirmativne akcije« koju poduzima država možemo uvrstiti razne stipendije koje se daju romskim učenicima, osobito onima koji pokazuju dobre rezultate u školi. Na taj se način barem djelomice nastoji kompenzirati socijalna situacija iz koje dolaze romska djeca, a koja je često gora od prosječne.

5. Društveno-ekonomski položaj mađarskih Roma

Na općenito lošu situaciju Roma u Mađarskoj utječe i to što većinom žive u slabije razvijenim dijelovima države. To jest, svega 20% njih živi u najrazvijenijem dijelu Mađarske, a to je regija Budimpešte. To je činilac koji pridonosi tzv. nejednakosti šansa.

Značajan broj Roma i danas živi u posebnim naseljima koje neki nazivaju »segregiranim«. Ima nekih slučajeva vrlo siromašnih sela u kojima se dogodilo da je gotovo cjelokupno stanovništvo iselilo, osim Roma, pa se ta sela onda pretvaraju u »čista« romska naselja (Havas, 1999). Standard stanova u kojima stanuju Romi, međutim, u posljednjih tridesetak godina bitno se popravio. Tako je, na primjer, 1971. od romskih stanova¹² 61% imalo zemljani pod, dok je danas takvih 10%. Godine 1971. samo u 56,1% romskih stanova bila je uvedena struja, a danas je takvih 97,9%. Danas samo 5% romskih stanova nema tekuću vodu (Kemény, Havas, Kertesi, 1994). Tip nastamba u kojima danas stanuju Romi kreće se od improviziranih naselja na rubovima gradova do stanova u stambenim zgradama.¹³

Problem nezaposlenosti osobito je akutan među romskom populacijom Mađarske, što ne treba pripisati nekoj »diskriminaciji«, nego činjenici da su Romi većinom radili u velikim socijalističkim, uglavnom metalurškim industrijskim pogonima na sjeveroistoku Mađarske, koji su većinom propali devedesetih godina. Čudovišni val masovnog otpuštanja i nezaposlenosti početkom devedesetih, koji je bio uzrokovan strogo tržišnom i neoliberalnom gospodarskom politikom tadašnje vlade, zahvatio je cjelokupno stanovništvo, ne samo Rome. Godine 1993. oko 70% radno sposobnih Roma bilo je isključeno iz tržišta rada. Od romskih muškaraca starijih od 30 godina njih 65% postali su nezaposleni nakon što su više od deset godina prije toga bili u neprekidnom radnom odnosu. Većina njih prije je radila kao priučeni ili pomoćni radnici u teškoj industriji, kao i u području izgradnje (Kertesi, 1995).

¹² Pod stanovima ovdje podrazumijevamo općenito nastambe.

¹³ Nema još točnih podataka o broju romske populacije koji živi u svakom od ta dva tipa nastambe.

Mađarska vlada desnog centra (FIDESZ) oko 2000. godine provodila je, u suradnji s lokalnom samoupravom, razne programe »prekvalifikacije«, u kojima je sudjelovalo i mnogo Roma, što je donekle ublažilo gore spomenute katastrofalne posljedice gospodarske i društvene tranzicije (Kadét, 2001).

Osobitu prekretnicu u programima potpore za zapošljavanje i preživljavanje značio je socijalni poljoprivredni program koji je 1992. pokrenulo Ministarstvo socijalne skrbi. Obitelji koje su zadovoljile uvjete propisane natječajima raspisanim u kriznim područjima povoljno su dobile poljoprivrednu zemlju i opremu. S obzirom na to da 40% mađarskih Roma živi u manjim naseljima, mnogi su se nadali da će takvi poljoprivredni programi potpore biti od velike pomoći. U početku se i Ministarstvo pouzdavalo u svoje projekcije prema kojima bi većina obitelji koje su dobile potporu iz socijalnog poljoprivrednog programa, s vremenom mogla svoja imanja učiniti samostalnim i sposobnim za tržišnu utakmicu. Takve su se nade, međutim, vrlo rijetko ostvarivale. Godine 2001. Ministarstvo za obitelj i socijalnu skrb i Ministarstvo za razvoj sela zajednički su pokrenuli socijalno-poljoprivredni program vrijedan dvjesto milijuna forinta (oko 6,6 milijuna kuna), u kojem je tijekom 2002. sudjelovalo 38% romskih obitelji. Program se ipak ne odvija željenom brzinom jer ga otežava odugovlačenje s promjenama zakona o zemlji, tako da se novi podnositelji molba praktično ne mogu uključiti u natječaj i dobiti potporu (Kadét, 2001).

Zbog visoke stope nezaposlenosti među Romima, stvorio se još jedan stereotip o toj narodnosnoj skupini. Radi se o općeraširenoj predodžbi da Romi samo besposleno sjede kod kuće i čekaju da im se uruči pomoć. Ipak, činjenica je da većina Roma koji službeno nisu zaposleni, ipak nešto rade, ali bave se takvim djelatnostima koje se ne uvrštavaju u službene statistike. Dijelom se radi o tzv. radu na crno, a dijelom o poslovima koji su, premda ne stvaraju prihod, pa ne ulaze u statističku masu BDP-a, ipak važni za održavanje obitelji. Postoji stanovita »filozofija preživljavanja« razvijena u Roma, koja im omogućuje da preživljavaju unatoč tranzicijskoj nezaposlenosti (Szuhay, 1999).

Među gradskom romskom populacijom zamjećuje se u posljednjih šest-sedam godina porast broja malih poduzetnika koji se većinom bave trgovinom poljoprivrednim proizvodima ili prodajom starih i rabljenih stvari (Kállai, 2000).

Može se reći da se svi romski mali poduzetnici suočavaju sa sličnim problemima kao i drugi pripadnici tog društvenog sloja. Kao što socijalizam nije bio naklonjen malom poduzetništvu, tako to nije ni megakapitalizam, glavna značajka kojega je prevlast multinacionalnih kompanija i trgovačkih centara u kojima se prodaje uglavnom uvozna roba. Mali proizvođač ili prodavač ima malo šanse u neravnopravnoj bitci s velikima, samo što je u Roma otegotna okolnost još i sklop predrasuda okoline prema njima.

6. Romske udruge

Sektor nevladinih i drugih građanskih udruga značajno se razvio u Mađarskoj u posljednjih petnaestak godina, otkad je obnovljena parlamentarna višestranačka demokracija. Među tim brojnim udrugama ima mnogo onih koje promiču prava i interese Roma. Rad na očuvanju romskog identiteta nametnuo se kao prijevaka potreba, s obzirom na činjenicu da je socijalistička vlast u Mađarskoj desetljećima provodila asimilacijsku politiku prema

Romima, rezultat čega je i današnja situacija da se većina Roma jezično asimilirala.

Budući da ovdje nismo u prilici nabrajati sve udruge koje se bave romskom problematikom, kojih ima jako mnogo, navest ćemo samo nekoliko najvažnijih djelatnosti i pitanja kojima se te udruge bave. Osobito je važna uloga romskih civilnih udruga koje se obično bave određenim projektima u romskim zajednicama, a upućene su na financiranje izvana (državne potpore ili razne zaklade, mađarske ili inozemne). S pravno-političkog stanovišta još je važnija funkcija tzv. manjinskih samouprava. Sustav manjinske samouprave osebujna je mađarska tvorba. U skladu sa zakonom o manjinama iz 1993., svih trinaest manjina priznatih u Mađarskoj ima pravo birati predstavnička tijela koja se zovu samouprave, a djeluju lokalno i zadužene su prvenstveno za očuvanje kulturne autonomije pojedine manjine. Vodeći ljudi romskih samouprava surađuju s lokalnim i državnim vlastima u rješavanju svih problema romske zajednice, oni su neka vrsta posrednika između romske populacije i državne vlasti. Romske samouprave ima više od 800 u cijeloj zemlji. Mnoge od njih, međutim, ne funkcioniraju punom snagom zbog problema s financiranjem. Postoje još i razne zaklade, državne i privatne, koje podupiru socijalne, obrazovne i kulturne programe u romskoj zajednici.¹⁴ Spomenimo samo Javnu zakladu za mađarske Rome (Magyarország Cigányokért Közalapítvány) koja je od 1996. do 2000. dodijelila oko milijardu forinta (oko 33 milijuna kuna) potpore za socijalne i poduzetničke programe (Lukács, 2001). U posljednjih nekoliko godina javilo se i mnogo udruga za pravnu pomoć, koje se bore protiv diskriminacije Roma i eventualnog nasilja lokalnih vlasti prema romskoj zajednici, posebice kad se radi o pokušajima nasilnog iseljavanja romskih naselja. Postoje i brojne udruge mladih i udruge koje se bave obrazovanjem Roma.

Osobito mjesto pripada romskim kulturnim društvima. Romska kultura u Mađarskoj dugo je bila prisutna isključivo kroz predstave »ciganske glazbe«. Od osamdesetih godina ima pisaca koji se bave romskim temama u književnosti, među kojima ima Roma i neroma. Sa stanovišta romske kulture u Mađarskoj najvažniji događaj u posljednjih nekoliko godina bilo je pokretanje romskog radija (Radio C). Na području glazbe javilo se mnogo pjevačkih skupina koje slijede suvremene glazbene trendove, izražavajući ujedno i romski identitet. Izdvojimo *rap* skupinu *Fekete Vonat* (Crni vlak) koja pjeva na lovariju i na mađarskome, a posljednjih je godina stekla silnu popularnost među mladima, ne samo Romima. Ta se skupina bavi temama iz romskog života u Mađarskoj služeći se glazbenom formom preuzetom iz Amerike.

Romska tematika prisutna je i u programima većine mađarskih stranaka. Sve stranke, one s lijevice i s desnice, imaju u svojim redovima predstavnike romske zajednice.

7. Zaključak

U ovom kratkom pregledu trudili smo se dati tek obris romske problematike u Mađarskoj. Za detaljniju obradu trebalo bi mnogo više prostora. Općenit dojam koji

¹⁴ Ovdje ne govorimo o nekim zakladama koje se bave financiranjem mnogih drugih stvari, a romska problematika im je samo sporedno, tek jedno od mnogih područja koje pokrivaju, kao na primjer Otvoreno društvo Georgera Sorosa.

ostaje jest da je mađarska država dosad učinila mnogo na području očuvanja romske kulturne tradicije, jezika i svega onoga što čini romski identitet. Suprotno tomu, čini se da je ekonomska situacija Roma još uvijek jako loša, to jest gora od mađarskog prosjeka. Velik dio takvih problema može se, međutim, pripisati tzv. teškoćama tranzicije koje najviše pogađaju upravo one slojeve društva koji su ionako bili na marginama.

U posljednjem desetljeću 20. stoljeća svjedoci smo oživljavanja i aktualizacije etničkoga i etničnosti, što je u svojevrsnoj i ne baš maloj suprotnosti s predikcijama/očekivanjima dviju velikih ideologija, liberalizma i marksizma. *Ethnic revival* postaje važan segment procesa traženja i kreiranja identiteta u društvima kasne moderne i post-modernih civilizacijskih kretanja. Iz drugih razloga (raspad socijalizma), ali i u socio-prostornom ambijentu s drugačijim doživljavanjem i interpretacijom nacije/nacionalnoga, istočna i srednja Europa također se suočava s predominacijom etničkog identiteta i etnifikacijom političkoga, kulturnog, pa i gospodarskog, segmenta socijalne zbilje. Politički procesi u zemljama bivšeg socijalizma, s minimalnom ili nikakvom demokratskom tradicijom, djelomično ili jače naglašenim potiskivanjem nacionalnih identiteta, te nemilosrdnom borbom za vlast kako novih elita, tako još više članova bivših komunističkih nomenklatura, doveli su do jačanja etnonacionalizma na javnoj sceni. Ima li nacionalizam uopće pozitivnih momenata? Smatramo da se barem donekle mora revidirati polazište (prisutno u liberalizmu i marksizmu) da je nacionalno anakrono, a nacionalizam izrazito negativna socijalna pojava. Ako su nacije velike skupine ljudi, tada kao i ostale skupine teže različitom organiziranju, pa između ostalih i političkome. I ako su nositelji vlasti u socijalizmu u nekim segmentima potiskivali nacionalni identitet (a smatramo da jesu) i često oštro atakirali na problematiziranje nacionalnog pitanja, teško je osporiti pravo pripadnika pojedinih nacija na puno izražavanje vlastite nacionalne osobnosti i protežiranje vlastitih interesa u društvu. No to je načelna razina »priče« o nacionalnome u jednom od njegovih segmenata. Problem tu tek počinje. Socijalizacijske naslage, mitovi, stare nepravde i političke ambicije nosilaca vlasti ili pretendenta na vlast najčešće dovode do aktiviranja političke propagande s megalomanskim i nacionalno isključivim ciljevima. Sve je to praćeno predrasudama i stereotipima o drugima/drugačijima, da bi se postupno remetila socijalna interakcija i komunikacija između različitih nacionalnih/etničkih skupina. Počinju prijetnje, diskriminacija, pa i pojedinačni napadi, na nacionalno drugačije, a ratni sukobi (slučaj bivše SFRJ, bivšeg SSSR-a) često rezultiraju masovnim zločinima, etničkim čišćenjem, pa i genocidom, nad nepripadnicima vlastitog etnosa/nacije. Iz toga proizlazi osnovno pitanje/problem: mogu li koegzistirati nacionalno i demokratsko? Koja je to granica (i ima li je uopće) između nacionalnoga i nacionalističkoga? Problem koji očito uvijek iznova valja redefinirati i propitivati, jer jedinstvenog i trajnog odgovora nema. Svaka je situacija specifična i »razumljiva« iz vlastite posebnosti. Uz to, smatramo da je primjerice u slučaju bivše Jugoslavije nužno prilikom analize tih fenomena, pored grupne razine (nacija, etnija) uključiti institucionalno-politički i ustavno-pravni okvir u kojem se događaju etnički/nacionalni procesi. Ako se to ne učini, analiza doseže razinu visoke apstrakcije, koja smatra da »objašnjava« socijalnu zbilju, iako (možda i nehotice) često tu zbilju u ime idealnotipskih modela prekriva, pa dobivamo interpretaciju pojave lišenu konkretnog sadržaja. To je, prema našem sudu, slučaj sa svim objašnjenjima političkih sukoba i

ratne zbilje na prostorima bivše SFRJ koji bez ograda i s isticanjem u prvi plan rabe sintagmu etnički sukob(i). Navedena kvalifikacija u odnosu na bivše jugoslavenske prostore često se upotrebljava (pre)komotno, površno, pa i pomodno. Smatramo da je takav pristup nedostatan i redukcionistički u odnosu na protekla zbivanja. Prihvati li se takva interpretacija krize i sukoba u bivšoj SFRJ, dolazimo do jednake ili vrlo slične pozicioniranosti svih aktera i političkih grupacija u tim sukobima. Izbrisani su pritom politički projekti, namjere nacionalnih elita, a sve u ime »dokaza« o njima kao istima/ vrlo sličnima. To ne znači da vrlo sličnih procesa, s jakom instrumentalizacijom i zlo-uporabom nacionalnoga nije bilo na svim »stranama«. U prilog tome svakako govore ubojstva civila, rušenje kuća, govor mržnje i mnogo toga što je u krajnjoj liniji dovelo do dekonstrukcije primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama i eliminacije ili teškog ugrožavanja suživota. No to je, iako važan, samo segment »priče« koji ne može i ne smije »prekriti« aktivnost institucija i (ne)legitimnost pojedinih političkih procesa. A tu smo već na drugome i nešto drugačijem »terenu«, koji pokazuje da su događaji ipak sofisticiraniji od navedene interpretacije etničkih sukoba.

LITERATURA

- BARCY, Magdolna, DIÓSI, Pál, RUDAS, János (1996). *Vélemények a másságról*. Budapest.
- Cigányügyi Tárcaközi Bizottság (2001). *A hosszú távú roma társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia arányelvei* (vitaanyag).
- HAVAS, Gábor (1999). »A kistélepülések és a romák«, u: Glatz Ferenc (ur.). *A cigányok Magyarországon*. Budapest, str. 163–204.
- HAVAS, Gábor, KEMÉNY, István (1995). »A magyarországi romákról«, *Szociológia*, 3, str. 25–40.
- HAVAS, Gábor, KEMÉNY, István, LISKÓ, Ilona (2001). *Cigány gyerekek az általános iskolákban*. Budapest.
- KÁLLAI, Ernő (2000). »Roma vállalkozók 1998-ban«, u: Kemény István (ur.). *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest, str. 38–80.
- KADÉT, Ernő, GALYAS, Gyula (2001). »Tippmix. Romaprogramok támogatása«, u: *Heti Világ gazdaság*, 29, str. 59–60.
- KEMÉNY, István, HAVAS, Gábor, KERTESI, Gábor (1994). *Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról*. (kézirat) MTA Szociológiai intézet.
- KEMÉNY, István, HAVAS, Gábor, KERTESI, Gábor (1996). »Cigánynak lenni«, u: *Társadalmi riport*, str. 19–50.
- KERTESI, Gábor (1995). »Cigány foglalkoztatottság és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után«, u: *Esély*, 4, str. 113–129.
- LÁZÁR, Guy (1996). »A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében«, u: Terestyéni Tamás [sorozatszerk]. *Többség – kisebbség*. Budapest, str. 9–116.
- LIGETI, György (2000). »Demokratikus állampolgári szocializáció«, *Magyar Felsőoktatás*, 10–12, str. 77–106.
- LIGETI, György (2001). »Mit tehet az iskola?«, *Iskolakultúra*, 12, str. 3–14.
- LISKÓ, Ilona (1997). *A hátrányos helyzetű tanulók szakképzése*. Budapest.

- LISKÓ, Ilona (2001). »A cigány tanulók és a pedagógusok«, *Iskolakultúra*, 12, str. 3–14.
- LUKÁCS, György (2001). *Roma közösségi házak Magyarországon*.
- MURÁNYI, István (1998). »Szociokulturális és területi tényezők szerepe a 10-17 éves fiatalok előítéletes gondolkodásában«, u: Sik Endre, Tóth Judith [ur.]. *Idegenek Magyarországon*. Budapest, str. 139–158.
- NAGY, Pál (1998). *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában*. Budapest.
- NÉMENYI, Mária (2000). »Kis roma demográfia«, u: Horváth, Landau, Szalai [ur.]. *Cigányok születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest, str. 277–282.
- Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE Area* (2000). UN, High Commissioner on National Minorities (sažetak).
- »Romanies (Gypsies) in Poland« (1994), paper presented at the OSCE Human dimension seminar, Warszawa.
- SIMON, Zoltán (2001). *A romák helyzete Európában – kisebbségpolitikai kihívások* (kézirat az Európa tanács Parlamenti Közgyűlése megbízásából, a Magyar Országgyűlés Külügyi Hivatala és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal megbízásából). Budapest.
- SZABÓ, Ildikó, ÖRKÉNY, Antal (1998). *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest.
- SZEGŐ, László (1983a). »A cigány nyelv«, u: Szegő László (ur.). *Cigányok: honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest, str. 58–82.
- SZEGŐ, László (1983b). »A hagyományos cigány közösségek belső szerkezete«, u: Szegő László (ur.). *Cigányok: honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest, str. 36–53.
- SZÖNYI, János (1983). »A cigányok sorsa a fasizmus éve alatt«, u: Szegő László (ur.). *Cigányok: honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest, str. 53–58.
- SZUHAY, Péter (1999). »Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében«, u: *A cigányok Magyarországon*, Budapest, str. 139–163.
- TOMKA, Miklós (1983). »A cigányok története«, u: Szegő László (ur.). *Cigányok: honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest.
- TOMOVA, Elena (1995). *The Gypsies in the Transition Period*. Sofia.
- VÁGH, Mária (1983). »A romológiai kutatások története«, u: Szegő László (ur.). *Cigányok: honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest, str. 25–36.

Boris Nikšić

THE ROMA IN HUNGARY: THE SITUATION AND PERSPECTIVES ON THE THRESHOLD OF THE 21st CENTURY

SUMMARY

In this paper the author examines the situation of the Roma minority in present-day Hungary. First he gives a short overview, summarizing Roma history in all of Europe from the time of their arrival, especially in regard to Hungary. He presents general information on the language and on some cultural-civilisational traits of the Roma in the past and compares former assimilational tendencies formulated in the atmosphere of enlightened absolutism with similar tendencies that appeared and were implemented

in many European countries in the more recent period. The author directs special attention to the economic, social and educational aspects of the Roma theme in Hungary, and presents some indications concerning the images the Hungarian majority has of the Roma minority. To a certain degree he analyses the structure of prejudices towards the Roma, in relation to the social strata from which they come. Most of his data derives from research conducted on the theme of the Roma in Hungary during the last fifteen years. The question of the educational structure of the Roma population is analysed primarily in regard to how much it enables employment. A poor educational structure and the impossibility to find employment are indicated as the main problems preventing the full integration of the Roma into present-day Hungarian society. Finally, the author analyses the role of civil society associations in resolving the problems of the Roma, with a special note on strictly Roma organisations as forms of minority self-government. Some examples are given also of the penetration of modern mass culture into the collective cultural identificational code of the Roma minority. These cultural elements, alongside Roma traditions that are still maintained and nurtured, help to increase the self-consciousness of the Roma, but they also stimulate interests in the rest of the population and in this way sensitivise the general population towards the Roma theme.

KEY WORDS: Roma, minority, integration, assimilation, prejudices, discrimination, education

Boris Nikšić

LES ROMS EN HONGRIE : SITUATION ACTUELLE ET PERSPECTIVES AU SEUIL DU 21ÈME SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur traite la situation de la minorité rom dans la Hongrie d'aujourd'hui. Dans un premier temps, il dresse un bref panorama de l'histoire des Roms en Europe, depuis leur installation dans cette région du monde, et plus particulièrement en Hongrie. L'auteur donne des données générales sur la langue et certaines particularités culturelles et civilisationnelles des Roms dans le passé. Il établit un rapport entre les tendances à l'assimilation d'autrefois, formulées dans le climat de l'absolutisme éclairé, et les tendances comparables conçues et mises en pratique dans nombre de pays européens au cours de l'histoire récente. L'auteur se penche particulièrement sur l'aspect économique, social et éducatif de la problématique rom en Hongrie, et mentionne quelques traits de la conception qu'a la majorité hongroise de la minorité rom. Il esquisse une analyse de la structure des préjugés sur les Roms en fonction des classes sociales dont ils sont issus. La plupart des données mentionnées est puisée aux résultats des recherches menées sur la thématique rom en Hongrie au cours des quinze dernières années. La question de la structure éducative de la population rom est traitée tout d'abord en fonction de son impact sur l'emploi. Le faible niveau d'éducation mis en lumière par structure de cette population et sa difficulté à trouver un emploi sont dénoncés comme étant les principaux facteurs entravant la complète intégration des Roms dans la société hongroise actuelle. Pour finir, l'auteur analyse aussi le rôle des associations de la société civile dans la recherche de solutions à la problématique rom, en se penchant plus particulièrement sur les organisations strictement roms, telles les associations d'auto-gestion. L'auteur cite des exemples de pénétration de certaines formes de culture contemporaine de masse dans le code d'identification culturel collectif de la minorité rom. Ces nouveaux éléments culturels, associés à la tradition rom, qui continue d'être sauvegardée et cultivée, contribuent à raffermir la confiance en soi des Roms, mais aussi à éveiller l'intérêt du reste de la population, qui est ainsi sensibilisée à la thématique rom.

MOTS CLÉS : Roms, minorité, intégration, assimilation, préjugés, discrimination, éducation